

УДК 80
ББК 81.2-7

**ЯК УСУЛИ БОСТОНИИ
ТАШАККУЛИ ЗАМОНИ
ГУЗАШТАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ
ЯҒНОБӢ**

Самадов Рамазонӣ Саидназарович,
магистранти соли дуюми кафедраи забони
тоҷикии ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ДРЕВНИЙ МЕТОД
ФОРМИРОВАНИЯ
ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ
ГЛАГОЛА В ЯГНОБСКОМ ЯЗЫКЕ**

Самадов Рамазони Саидназарович,
магистрант 2-го курса обучения кафедры
таджикского языка ХГУ им акад. Б.
Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

**ANCIENT METHOD OF PAST
TENSE FORMATION IN THE
YAGNOBIAN LANGUAGE**

Samadov Ramazan Saidnazarovich, second year
claimant for master's degree holding of the
department of the Tajik language under KhSU
named after acad. B. Gafurov (Tajikistan,
Khujand) **E-MAIL:** Rahmon.rahim@bk.ru

Калидвожаҳо: унсурҳои грамматикӣ, аугмент, замони гузаштаи феъл, забонҳои сугдӣ ва ягнобӣ, феълҳои таркибии номӣ ва феълӣ,

Дар мақола қорбурди аугмент дар забони ягнобӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид гардидааст, ки то ин дам роҷеъ ба масъалаи мазкур ба ҷуз қайдҳои ҷудогона, тадқиқоти густарда сурат нагирифтааст. Муаллиф дар ҷараёни андешишаронӣ ба хулосае омадааст, ки аугмент унсуре буд, ки аз асоси замони ҳозираи феъл замони гузаштаи онро месохт. Муаллиф дар асоси таҳлили муқоисавии вазифаи аугмент дар забонҳои сугдию ягнобӣ истифодаю хусусиятҳои фарқунандаи онро дар забони ягнобӣ нишон додааст. Таъкид шудааст, ки дар забони ягнобӣ аугмент ба аввали феълҳои сода ҳамроҳ мегардад. Дар феълҳои таркибии номӣ он ба ҷузъи дувум ва дар феълҳои таркибии феълӣ ба ҳар ду ҷузъ ҳамроҳ шуда, замони гузаштаи феълро месозад.

Ключевые слова: грамматические элементы, аугмент, прошедшее время глагола, согдийский и ягнобский языки, сложноименные глаголы, сложносоставные глаголы

Изложен анализ особенностей использования аугмента в ягнобском языке. Подчеркивается, что на сегодняшний день, за исключением отдельных разрозненных замечаний, отсутствуют серьезные исследования, посвященные данной проблеме. На основе сопоставительного анализа функции аугмента в согдийском и ягнобском языках показано использование аугмента и его отличительные особенности в ягнобском языке. Сделан вывод, что аугмент в ягнобском языке ставится в начале простых глаголов. В сложноименных глаголах он присоединяется ко второму компоненту, а в сложносоставных глаголах - к двум компонентам и создает форму прошедшего времени глагола.

Key words: grammatical elements, augment, past tense of verb, Sughdian and Yagnobian languages, compound nominal verb, compound-complex verbs

The author of the article expounds the analysis of augment usage peculiarities in the Yagnobian language. It is underscored that for today there are no grave investigations which

would dwell on this problem, separate odd notes exclusive. Proceeding from correlative analysis of the augment function in Sughdian and Yagnobian the usage of augment and its distinctive peculiarities in the Yagnobian language are shown. The inference is made that in Yagnobian augment is placed at the beginning of simple verbs. In complex nominal verbs it is joined to the second component and in compound –complex ones-to two components building thus the past tense form of the verb.

Феъл яке аз хиссаҳои калонтарини системаи лексикаи забони ягнобӣ ба шумор рафта, дар бой гардонидани таркиби луғавии забон сахми намоён гузоштааст. Муҳақиқ С. Мирзоев беш аз 90%-и феълҳои забони ягнобиро бунёди ҳуди забон доништааст (1,52). Профессор А. Л. Хромов хангоми баррасии феъл дар забони ягнобӣ ба чунин хулоса омада буд, ки “бештари калимаҳои хоси забони ягнобӣ чонишин ва феъланд” (5,48).

Феълҳои забони ягнобӣ ба мисли феълҳои забони тоҷикӣ се замон доранд: а) замони гузашта; б) замони ҳозира; в) замони оянда. Замони гузаштаи феъл аз асоси замони ҳозира ва аугмент сохта мешавад: **анид** “нишаст” (аз асоси замони ҳозираи **нид** - шин ва аугменти **а-**) дар ин ҷо аугменти **а** дар аввали калима омада, замони онро тағйир додааст. Зери истилоҳи “аугмент” дар забоншиносӣ пешвандеро дар назар доранд, ки он дар оғози феълҳои баъзе аз забонҳои ҳиндуаврупоӣ омада, барои сохтани шаклҳои замони гузашта, монанди “плюсквамперфект”, “имперфект” ва “аорист” хизмат мекунад (7;8). Таърихи мавҷудияти ин унсури грамматикӣ ба давраи мавҷудияти забон асоси ҳиндуаврупоӣ мерасад. Осори он минбаъд дар забони юнонии қадим, армани қадим, фригӣ, санскрит маҳфуз мондааст. Истифодаи он ханӯз дар забони эронии бостон мавҷуд буда, минбаъд дар забонҳои порсии қадим, авастӣ, суғдӣ, хоразмӣ, ягнобӣ ва толишӣ идома ёфтааст.

Дар баъзе асару мақолаҳои олимони даври мавҷудияти унсури грамматикӣ аугмент дар забони ягнобӣ маълумот дода шудааст, аммо дар онҳо ба ҷуз як-ду мисол дигар ҷизе нест. Бори нахуст дар мавриди вижагиҳои корбурди аугмент дар забони ягнобӣ профессор А. Л. Хромов ишора карда, дар асари худ “Ягнобский язык” дар шаклҳои замони гузаштаи наздик (сода) ва ҳикоягӣ омадани аугментро бо мисолҳои возеҳу равшан нишон додааст (5,31,32). Инчунин номбурда дар асар бархе аз тафовутҳоро дар мавриди истифодаи аугмент дар забони суғдӣ ва ягнобӣ зикр карда, дар охир ба чунин натиҷа расида буд: “Дар забони суғдӣ садонокҳои **а, ī, i** дар вазифаи аугмент истифода мешуд, аммо дар забони ягнобӣ танҳо яке аз онҳо (яъне **а**) истифода шуда, боқӣ аз байн рафт (5, 130).

Маълум аст, ки забони ягнобӣ идомаи забони суғдӣ ва яке аз сабабҳои маҳфуз мондани аугмент дар забони ягнобӣ маҳз ҳамин аст. Бо вучуди ин, дар истифодаи аугмент дар миёни онҳо бархе аз тафовутҳоро мушоҳида кардан мумкин аст: 1) аугмент дар забони суғдӣ бо феълҳои пешванддор омада, миёни пешванд ва реша ҷой мегирифт. Дар забони ягнобӣ, бошад ин унсури замонсоз дар аввали ҳамаи феълҳои замони гузашта ҷойгир буд: суғдӣ: **βāw** «вай омад»; ягнобӣ: **avów**; суғдӣ: **pāraxs** “қафо монд”; ягнобӣ: **apiráxs** “монд”; 2) аугмент дар забони суғдӣ бо ҳамроҳшавии садонокҳои **а, ī, i** ва ҳамсадои **m** ифода мешуд, аммо чунон ки дар боло ишора шуд, дар забони ягнобӣ танҳо яке аз онҳо (яъне **а**) истифода шуда боқӣ аз байн рафт; 3) дар забони суғдӣ агар вобаста ба ҷӣ гуна анҷом ёфтани ҳиҷо ва зери таъсири феълҳои

сохта дар баъзе феълҳои сода аугмент ба назар расад, пас дар забони ягнобӣ ин ҳолат сарфи назар шудааст.

Бо вучуди ин тафовутҳо дар забони ягнобӣ бархе аз вижагиҳои дигари истифодаи он мушоҳида мешавад. Аз ҷумла, омадани он дар шаклҳои замони гузаштаи феълҳои муқаррарӣ, феълҳои таркибии номӣ ва феълӣ падидаи нав ба ҳисоб меравад. Шаклҳои замони гузаштаи феълӣ дар забони ягнобӣ зиёд аст, аз он танҳо дар ду навъи он (сода ва ҳикоягӣ) аугмент иштирок мекунад. Шакли содаи замони гузаштаи феъл бо роҳи ба асоси феълӣ ҳамроҳ кардани аугменти **а** ва бандакҳои шахсӣ сохта мешавад:

Шумораи танҳо

1. им
2. и
- 3.

шумораи чамъ

- ом (ғарбӣ), им (дар ғӯиши шарқӣ)
ти(ғарбӣ), си (шарқӣ)
ор

Феъли тасрифии **тирак** (рафтан) дар замони гузаштаи сода:

Шумораи танҳо

1. **атирим** (рафтам)
2. **атири** (рафтӣ)
3. **атир** (рафт)

шумораи чамъ

- атиром****атирим** (рафтем)
атиртӣ**атирси** (рафтед)
атирор (рафтанд)

Масалан: Чуте аниж, даштиса **атир?** – чӣ хел баромада ба дашт рафт? (2, 139), Ке милтиқ анос фикинуш ахаш, ноилоҷ нува **акун** – баъд милтиқро гирифта ба китфаш кашида, ноилоҷ садо баланд кард (2, 139).

Шакли замони гузаштаи ҳикоягӣ бороҳи ҳамроҳ кардани аугменти **а** ба феъли асосӣ ва бандакҳои шахсии зерин сохта мешавад.

Шумораи танҳо

1. –имишт
2. -ишт
3. –ишт

шумораи чамъ

- омишт, имишт
тишт(ғарбӣ) сишт (шарқӣ)
ошт

Феъли тасрифии **ғорак** (нигоҳ кардан) дар замони гузаштаи ҳикоягӣ:

Шумораи танҳо

1. **ағорумишт** (нигоҳ мекардам)
2. **ағоришт** (нигоҳ мекардӣ)
3. **ағоришт** (нигоҳ мекард)

шумораи чамъ

- ағорумишт** (нигоҳ мекардем)
ағортишт (нигоҳ мекардед)
ағорошт (нигоҳ мекарданд)

Масалан: Ҳар мет **ағоришт** – ҳаррӯз нигоҳ мекард. Кати шамписаш **ағоришт** – ба сақфи хонааш нигоҳ мекард (2, 78). Дар забони ягнобӣ феълҳо аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешаванд. Як қисми муҳими воҳидҳои луғавии забони ягнобӣ аз феълҳои сода иборат буда, онҳо дар баёни амал ва ҳолат басо мухталиф корбаст мегарданд. Аугмент дар феълҳои сода пеш аз реша ва бандакҳои шахсӣ омада, аз замони ҳозира замони гузашта месозад. Масалан **аносим** “гирифтам”: дар ин ҷо **а-** (аугмент), **нос** (реша) **-им** (бандаки шахсӣ) мебошад. Ҳангоми дар шакли тасрифӣ омадани феълҳои сода аугмент бархе аз вижагӣҳоро доро мебошад:

–дар шахси дуҷуми шумораи танҳо бандак дида намешавад: **аниж** (баромад). Дар ин ҷо **а** аугмент ва **ниж** (баро) асоси замони ҳозира мебошад;

–дар шахси якум ва сеюм бандакҳои шахсӣ иштирок мекунанд: шахси якуми шумораи танҳо: **адорим** (доштам), **а** (аугмент) **дор** (реша)–**им**

(бандак); шахси сеюми шумораи танҳо: **анижор** (баромаданд) **а-** (аугмент), **ниж** (реша) –**ор** (бандак);

Масалан: Тирай хишапат тирай мет рот **ашавор** -се шабу се рӯз роҳ рафтанд. Пошчо **аво**- сағира ку ой? -подшоҳ гуфт: Ятим дар кучо будӣ? (2, 16).

Шахси якуми шумораи танҳо	Шахси дуюми шумораи танҳо	Шахси сеюми шумораи танҳо
адавим (давидам)	адав (давид)	адавор (давиданд)
авуфсим (хоб рафтам)	авуфс (хоб рафт)	авуфсор (хоб рафтанд)
анижим (баромадам)	аниж (баромад)	анижор (баромаданд)
адорим (доштам)	адор (дошт)	адорор (доштанд)
ахантим (хандидам)	ахант (хандид)	ахантор (хандиданд)

Хиссаҷаи инкории **на-** (аз сугдӣи *n'-*, *ny*) дар забони ягнобӣ мисли тоҷикӣ ҳаракати амалро инкор мекунад. Он пеш аз аугмент омада, бархе аз хусусиятҳоро доро мебошад: 1) он бештар дар ғӯиши шарқӣ истифода шуда, дар ғӯиши ғарбӣ кам ба назар мерасад. Дар ин ҳолат аугменти **а-** андак дароз талаффуз мешавад: **наа́ҷах** (нахест) **наа́уфс** (хоб нарафт) **наа́гудар** (нагузашт) **наа́тир** (нарафт); 2) хиссаҷаи **на-** боз гунаҳои дигар дорад (не- ни-), ки онҳо дар ғӯиши ғарбӣ дида мешаванд. Хусусияти ин шаклҳои унсури грамматикӣ мазкур дар он зоҳир мешавад, ки дар шакли замони гузаштаи феъл дар аввали калима омада, мавқеи аугментро танг карда, онро хориҷ мекунанд: **не́мун** (намонд) **ни́нид** (нашист) **не́дав** (надавид) **ни́жой** (нахонд) **не́гор** (нигоҳ накард) **ни́шав** (нарафт) **непи́рахс** (намонд) **ни́тир** (нарафт) **ненипи́ш** (нана-вишт) **ни́дав** (надавид). Сувоқ карки авесим ҳиччокайшин **ниви́рим**- ҷустуҷӯ карда фаромадам, дар ҳеҷ ҷо шуморо наёфтам (2, 46).

Як баҳши муҳими таркиби луғавии забони ягнобиро феълҳои таркибӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо ба ду гурӯҳ феълҳои таркибии номӣ ва феълҳои таркибии феълӣ ҷудо мешаванд. Аугмент дар феълҳои таркибии номӣ ба ҳиссаи дуюми феълҳо ҳамроҳ мешавад. Ба таври намуна метавон феъли **карак** (кардан)-ро таҳлил кард:

1) Исм+феъл:

Арк акун (кор кард)

арк карак (кор кардан)

Орта акун (орд кард)

орта карак (орд кардан)

2) Сифат+феъл:

Алд акун (рост кард)

алд карак (рост кардан)

Тан акун (тар кард)

тан карак (тар кардан)

3) Шумора + феъл

ий акун (як кард)

и карак (як кардан)

4) Бо ҷузъҳои, ки дар алоҳидагӣ маънояшон маълум нест:

Пакка акун (бурид)

Паккай карак (буридан)

5) Бо калимаҳои тақлиди овозӣ:

Киш-киш акун (киш-киш кард)

киш-киш карак (киш-киш кардан)

Пака-паккайи акун (пора пора кард)

пака-пака карак (пора –пора кардан)

Масалан: Пишшак **варам акун** наҳав ритиш амир -гурба варам карда, дар наздаш вафот кард (2, 26). Салом **акун**, атис анид- салом кард, даромада нишаст (2, 68).

Феълҳои таркибии феълӣ забони ягнобӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои, ки кам таҳқиқ шудааст. Хусусияти фарқунандаи аугмент дар феълҳои таркибии феълӣ аз номӣ дар он зоҳир мешавад, ки аугмент дар ҳар ду ҷузъи феъли таркибии феълӣ меояд:

ахант аҶит (хандида истод)

хантак ушитак (хандида истодан)

ағудар анид (гузашта нишаст)

ажой авун (хонда шуд)

аносим атир (гирифта рафтам)

ғударак нидак (гузашта нишастан)

жояк вунак (хонда шудан)

носак тирак (гирифта рафтан)

Масалан: Додош атираш амир -падараш ғалтида мурд(2, 26). Ачаҳ, очайш адеҳ атуҳой -хеста модарашро зада кушт (2, 26).

Ба ин тариқ агар ба таърихи аугмент ручѹъ шавад, маълум мегардад, ки он решаи басо қадимӣ дошта, дар бунёди замони гузаштаи феъл нақши шоиста дошт. Вале, мутаасифона, аз байни забонҳои зиёди эронӣ ин унсури муҳими замонсоз танҳо дар баъзеи онҳо, ба хусус забони ягнобӣ то имрӯз гардиш дорад. Ҳаминро бояд гуфт, ки аугмент дар таркиби феълҳои таркибии номии ягнобӣ дар ҳиссаи дуюм ва дар феълҳои таркибии феълӣ ба ҳар ду ҳиссаи феъл ҳамроҳ мегардад. Маҳз чунин вijaгии забони ягнобӣ дар ҳаҷ забони дорой аугмент ба назар намерасад.

Пайнавишт:

1. Алавӣ Б., Мирзозода С. Дастури забони ягнобӣ (бо равиши корбурдӣ). –Душанбе: Деваштич, 2008. -254 с.
2. Андреев М. С., Пещерева Е. М. Ягнобские тексты. –М.; -Л., 1957. -392 с.
3. Гулакян А. К. К вопросу об аугменте во фригийском, древнегреческом и древнеармянском языках/ Симпозиум “Античная балканистика (этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья)”. -М., 1980. –С. 16-17.
4. Ливиц В. А., Хромов А. Л. Согдийский язык/ Основы иранского языкознания (Среднеиранские языки). –М.: Наука, 1981. – С. 347- 511
5. Хромов А. Л. Ягнобский язык.-М: Наука, 1972. – 210 с.
6. Шарифова Г. М. Муносибати лаҳҷаи Мастҷоҳ бо забони ягнобӣ дар мисоли феълҳои сода|| Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология, 2018 № 1. Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2018. -С. 56-59.
7. www.wikipedia.org/wiki/Аугмент [cit. 05.03.2018, 09:49]
8. www.centrasia.ru/newsA.php?st=1456954620 [cit. 07.03.2018, 22:00]
9. <http://bse.sci-lib.com/article081259.html> [cit. 05.03.2018, 09:34]

Reference Literature:

1. Alavi B., Mirzozoda S. The Grammar of the Yagnobian Language (in Modern Course). – Dushanbe: Devashtich, 2008. – 254 pp.
2. Andreev M. S., Petschereva Ye. M. Yagnobian Texts. – M. – L. 1957. – 392 pp.
3. Gulakyan A. K. To the Issue of Augment in Phrygian, Ancient Greek and Ancient Armenian // Symposium on Antique Balkanistics (Ethogenesis of the Peoples of the Balkan and the Northern Lands Washed by the Black Sea). – M.: 1980. – pp. 16-17.
4. Livshits V. A., Khorov A. L. The Sughdian Language // The Foundations of Iranian Linguistics (Middle-Iranian Languages). – M.: Science, 1981. – pp. 347 – 511.
5. Khromov A. L. The Yagnobian Language. – M.: Science, 1972. – 210 pp.
6. Sharifova G. M. The Relation of Mastchokh Dialects to the Yagnobian Language on the Example of Simple Verbs. – Bulletin of the Tajik National University. Scientific journal. Series of Philology. 2018, N 1. Dushanbe: Translated editions centre. 2018. – pp. 56-59
7. www.wikipedia.org/wiki/Аугмент [cit. 05.03.2018, 09:49]
8. www.centrasia.ru/newsA.php?st=1456954620 [cit. 07.03.2018, 22:00]
9. <http://bse.sci-lib.com/article081259.html> [cit. 05.03.2018, 09:34]